

Ключевые слова: концептуально-стилистический анализ, дискурсный анализ, поэтическое творчество, Тарас Шевченко, образ Украины.

The problem of conceptual and stylistic analysis of Taras Shevchenko poetry as elitist strong Ukrainian linguistic identity is described in the article. This approach can be used in the formation of the Ukrainian language competence.

Keywords: conceptual and stylistic analysis, discourse analysis, poetry, Taras Shevchenko, the image of Ukraine.

УДК 811.161.2-26'367.624

Висоцький А.В.

ОБСТАВИННІ ТА ОЗНАЧАЛЬНІ ПРИСЛІВНИКИ У ФУНКЦІОНАЛЬНИХ СФЕРАХ НЕЧАСТИНОМОВНИХ КЛАСІВ ОДИНИЦЬ

У статті здійснено аналіз обставинних та означальних прислівників у функціональній сфері нечастиномовних класів одиниць.

Ключові слова: обставинні та означальні прислівники, вторинна функціональна сфера, нечастиномовні класи слів.

Кожен із нечастиномовних класів одиниць – прийменники, сполучники, частки та вигуки – у новітній семантико-синтаксичній класифікації одиниць має своє функціональне навантаження в семантико-граматичній структурі української мови: прийменник переводить субстантив із синтаксичної субстантивної позиції в позицію прислівника [2, 21]; сполучник слугує для вираження синтаксичних зв'язків та різних типів семантико-синтаксичних відношень переважно в межах складного речення; частки є засобами вирізнення теми та реми під час актуального членування речення та засобами створення різних комунікативних типів речення за метою висловлювання [4, 329], вигукам надано статусу особливого типу реченневих утворень, що лише опосередковано пов'язані із судженням [4, 377-378].

Мета статті – проаналізувати особливості вживання обставинних та означальних прислівників у сфері нечастиномовних класів слів.

У всі різнопланові функціональні сфери нечастиномовних класів одиниць по-різному проникають обставинні та означальні прислівники, що дає підстави виокремити у їхній вторинній функціональній сфері і функціональну сферу нечастиномовних класів одиниць, що відбито в мовознавчих працях [1, 44; 3, 219-221; 4, 331; 5, 194; 7, 149; 8, 6-10; 9, 17; 10, 39]. Найтиповішою для них є функціональна сфера прийменника. Свого часу І.Р. Вихованець визначив прислівник як граматичну базу для прийменника і пояснив це тим, що «синтетичні прислівники з абстрактним лексичним значенням, функціонуючи в периферійних позиціях речення як порівняно автономні одиниці, нерідко стають семантично несамостійними і втягуються в зону дії релятивних морфем. У результаті тяжіння до релятивних морфем вони поповнюють просторові,

темпоральні, логічні та інші прийменники і починають супроводжувати адвербіалізований ними іменник у периферійних позиціях речення» [3, 219]. Основною умовою переходу синтетичного прислівника до розряду прийменників є заповнення позиції після нього відмінковою формою іменника [там само]. Поєднуючись із відмінковою формою, такий прислівник втрачає категорійну здатність самостійно виражати ознаку іншої ознаки і перетворюється на релятивний компонент, що приєднує відмінкову форму до опорного дієслова, пор.: *сидів поблизу* – *сидів поблизу вікна*, *живе неподалік* – *живе неподалік школи*, *іде попереду* – *іде попереду колони*. У присубстантивній позиції прислівник реалізує не номінативну, а релятивну семантику, що дає підстави вважати його відприслівниковим службовим словом, а утворена ним прийменниково-відмінкова сполука набуває статусу аналітичного прислівника.

Серед похідних українських прийменників дослідники виділяють чималу кількість відприслівникових дериватів [4, 331]. Найактивніше в зону прийменника переходять обставинні та означальні прислівники з просторовими значеннями: *вглиб (углиб)*, *віддалік (оддалік)*, *впоперек (упоперек)*, *всередині (усередині)*, *вслід (услід)*, *довкола*, *збоку*, *зверху*, *зсередини*, *ліворуч*, *навпроти*, *наперед*, *далеко*, *неподалік*, *недалеко*, *обабіч*, *осторонь*, *позаду*, *попереду*, *посеред*, *праворуч*, *позаду*, *поруч*, *поряд*, *проти*, *спереду*, *супроти* та ін. Як прийменники функціонують також деякі обставинні прислівники часу (*напередодні*, *наприкінці*, *опісля*), допустовості (*всупереч (усупереч)*, *наперекір*), причини (*завдяки*, *на зло*).

Причини активної транспозиції прислівників у прийменникову сферу мовознавці пояснюють неоднаково. Дехто з них уважає, що вона зумовлена «розширенням валентності вихідних прислівників», які, сполучаючись з іменником, займенником, числівником в непрямих відмінках, «виявляють валентну активність, що стає основою виникнення релятивності» [9, 12]. Видається сумнівним, що релятивність зумовлена саме валентністю прислівників, оскільки в прийменниковій позиції прислівники не керують іменниками, займенниками, числівниками, а лише приєднують їх до опорного дієслова чи предикативного центру речення.

Інші дослідники припускають, що перехід прислівників у прийменники зумовлений наявністю в цих класів слів «семантичних містків», тобто їхньою здатністю передавати однакові відношення: просторові, часові, а також комплетивністю, семантичною неповнотою прислівників [8,10]. І.Р. Вихованець вважає, що прислівники містять потенційно закладену семантику відношень, її розвитку сприяє абстрактний характер прислівника, його «морфологічна і синтаксична аморфність та ізоляція» [3, 219].

Препозиціоналізація прислівників відбувається по-різному. Зокрема, морфологізовані прислівники (*неподалік*, *ліворуч*, *праворуч*, *довкола*, *вбік (убік)*, *недалеко*, *обабіч*, *назустріч*, *навперейми* та ін.) переходять у прийменники внаслідок уживання їх у присубстантивній позиції, пор.: ***Неподалік міста Франкфурт-на-Майні зіткнулися два легкомоторні літаки*** (В. з., 09.12.12); *І хреститься праворуч неї Ілациха* (Матіос); ***Назустріч нам***,

бруківкою, теж строєм, ідуть на свою практику – у кравецькі майстерні – дівчата з сорокового училища (Тютюнник).

Неморфологізовані прислівники у процесі препозиціоналізації зазнають істотніших змін. Зростання релятивних можливостей неморфологізованого прислівника змінює ієрархію елементів адвербіального комплексу: опорний прислівник втрачає роль опорного компонента, перетворюючись на прийменник, а колишній залежний від нього іменник стає виразником лексичного значення новоствореної прийменниково-відмінкової форми. Як зазначає І.Р. Вихованець, «нова синтаксична роль препозитивного комплексу сприяє його застиглоті, закостенілоті, тобто завершенню процесу перетворення на прислівник» [3, 221]. Унаслідок перерозкладу елементів у структурі аналітичних прислівників утворилося багато логічних прийменників, пор.: *за винятком, за допомогою, залежно від, згідно з, з метою, з нагоди, з огляду на, на відміну від, подібно до, порівняно з, у зв'язку з та ін.* Напр.: *Прем'єр-міністр наполягає на тому, що проект держбюджету був поданий **відповідно до** закону* (В. з., 04.12.12); *Чавес буде забальзамований **подібно до** Леніна* (День, 08.03.13); *Коти, **на відміну від** собак, більш самодостатні і не настільки віддані людям* (В. з., 04.02.13). Так само постали віддієслівні прислівники *зважаючи на, незважаючи на, виходячи з*, напр.: *У Москві заборонили мітинг проти репресій, **зважаючи на** відсутність „репресій” у російських законах* (Дз. т., 20.11.12); *А Хрущов перейменував місто лише **виходячи зі** своєї особистої ненависті до Сталіна* (В. з., 04.02.13).

Відомий і третій спосіб препозиціоналізації, суть якого полягає в злитті первинних прийменників та семантично близьких до них синтетичних або аналітичних прислівників, пор.: *неподалік від, ліворуч від, праворуч від, осторонь від, слідом за, навздогін за, поруч з, поряд з та ін.* Напр.: ***Праворуч від мотелю** була невеличка заводь, де Саватій припинав свій човен* (Шкляр); *... князь Мешко ішов на Русь не один, **слідом за** його війнством, а часто й **разом з ним**, посувались охочекомонні німецькі полки* (Скляренко). Злиття прийменників з прислівниками дослідники пояснюють тим, що деякі первинні прийменники (*від, до, з, за*) багатозначні і для вираження конкретних відношень потребують додаткових контекстуальних засобів [3, 221]. Приєднання прислівників до таких прийменників сприяє увиразненню та конкретизації прийменникової семантики. Наприклад, прислівник *навздогін* модифікує просторове значення прийменника *за* відтінком динамічності (*бігти **за** автобусом – бігти **навздогін за** автобусом*), прислівник *разом*, зливаючись з прийменником *з*, підсилює значення сукупності (пор.: *працював з братом – працював **разом з** братом*).

Транспозиція прислівників у прийменники відбувається в межах властивих їм семантико-синтаксичних відношень. Зокрема, обставинні прислівники місця та напрямку функціонують як просторові прийменники. У поєднанні із субстантивами вони формують аналітичні прислівники, які вживають у двох формально-синтаксичних позиціях: у придієслівній позиції керованого другорядного члена речень просторової семантики (пор.: ***Назустріч хлопцю** підіймалася по старій дорозі жінка із напрочуд знайомим обличчям, він миттю впізнав її – жила **неподалік** колишньої 12-ї школи* (Шевчук); *Сидимо*

навпочіпки **довкола** вогню (Тютюнник); **Праворуч від ліжка** стояло велике дзеркало (Матіос) та в детермінантній позиції, що залежить він предикативного центру речення (пор.: **Неподалік од** вікна вона почула хрускіт хмизу (Шевчук); **З Ольжиного плаща** стікали дощові краплі й на підлозі **довкола неї** чорніло мокре коло (Федорів); **Праворуч від них** була вкопана в землю лавочка (Мушкетик); **І коли нас корови поблизу** конюшинища, то чатував ніби найкращий вояк порохівні (Самчук).

Відприслівникові прийменники передають різні параметри просторових семантико-синтаксичних відношень, зокрема контактні, що поєднуються з родовим відмінком і вказують на контакт із внутрішньою частиною просторового орієнтира (напр.: **Посередині** стравниці стояв великий стіл (Скляренко); **Вони бачать те, що відбувається всередині** будинку (Лис), та дистантні, що характеризують локалізацію за кількома ознаками: 1) за близькістю / віддаленістю від просторового орієнтира (напр.: **Неподалік від альтанки** сидів на дерев'яному місточку біля закинутих вудок Іванько (Шкляр); **Вони – віддалік від її обійстя і млина** (Кобилянська); 2) за розташуванням по колу (напр.: **А коли гори міцно засинали, підпаски сідали довкола** Ахмета, і він розповідав (Іваничук); 3) за розташуванням відносно просторового орієнтира на горизонтальній осі координат (напр.: **Він стояв позаду людей**, але його помітили (Шевчук); ... **ліворуч і праворуч від неї** сиділи гладкі шинокосі дівчата... (Кононенко); **Тітка стояла поруч з дядьком** (Нестайко); **Ілля чекав на неї біля виходу, трохи осторонь від** натовпу (Карпа); 4) за розташуванням відносно просторового орієнтира на вертикальній осі координат (напр.: **Вона держала на долоні здорову паляницю, піднявши її на руці врівні з головою** (Нечуй-Левицький).

Відприслівникові просторові прийменники визначають декілька різновидів шляху руху: 1) динамічну локалізацію позаду рухомого об'єкта (напр.: ...**та я йшов слідом за ними** (Шкляр); **За ними навздогін** летять камінці (Самчук); 2) лінійну динамічну локалізацію попереду просторового орієнтира (напр.: [Ярополк]... **велів полкам відходити далі й далі, сам летів на коні попереду старшої дружини** (Скляренко); 3) лінійну динамічну локалізацію довкола просторового орієнтира (напр.: **Цілих три тижні він бігав довкола озера** (Лис); 4) лінійну динамічну локалізацію паралельно з рухом просторового орієнтира (напр.: **Хлопчик ішов поряд з батьком**); 5) динамічну локалізацію щодо просторового орієнтира, який рухається в протилежному напрямку (напр.: **Раптом Світлана побачила, як назустріч цьому зайцю** вибіг інший (Лис); **По коридору назустріч нам ішов дядько в зеленому військовому кашкеті, у гімнастерці, з португесю** (Нестайко); 6) динамічну локалізацію в напрямку перетину руху предмета, що є просторовим орієнтиром (напр.: **Навперейми мені** кинувся Федір (Андріяшик).

Відприслівниковий прийменник *зсередини* в поєднанні з іменниками – назвами просторових об'єктів реалізує значення вихідного пункту руху (напр.: ...**зсередини** стодоли вихопилось раптом полум'я й загоготіло (Коцюбинський), а відприслівниковий прийменник *всередину* – кінцевого пункту руху (напр.: **Я міг сподіватися лише на те, що там, далі, в мурі**

виявиться якась шпарина, лазівка, і я через неї прослизну **всередину** шкільного подвір'я (Андрухович).

Обставинні прислівники часу *напередодні, наприкінці, після, опісля* та інші в поєднанні з іменниками – назвами часових понять, свят, подій, пов'язаних з певним часом, утворюють аналітичні прислівники, що визначають час реалізації дії чи стану, напр.: *Україна зі „стриманим оптимізмом” очікує візиту місії МВФ **наприкінці березня*** (Дз. т., 27.02.13); *Закохався я посправжньому вже в інституті, де **наприкінці семестру*** (Лис); ***Напередодні** китайського Нового року – золоті фігурки змії – чи не найвдаліший подарунок* (В. з., 09.02.13). Відприслівникові часові прийменники поєднуються також із предикатними іменниками – назвами дій. Такі прийменниково-іменникові сполуки встановлюють час дії щодо часу виконання іншої дії. Зокрема, прийменник *напередодні* вказує на те, що дія відбувалася до реалізації іншої дії (напр.: *А Яна все-таки зателефонувала **напередодні** від'їзду* (Кононенко), прийменники *після, опісля* – що дія відбулася чи відбудеться після іншої дії (напр.: *Головний фінансист **після** нагадування звелів виконавцям знайти гроші на будівництво лікарні «Охматдит»* (Укр. пр., 25.04.13), а прислівник *наприкінці* – що дія відбулася чи відбувалася в кінці іншої дії (напр.: *Бійка розпочалася **наприкінці** виступу з трибуни лідера «Свободи» Олега Тягнибока* (<http://ua.euronews.com>, 19.03.13).

У позиції прийменника нерідко вживають означальний прислівник *близько* з часовим значенням. Поєднуючись з іменниками – назвами часових понять, він виражає приблизний час реалізації дії або стану (напр.: ***Близько півночі** він нарешті-таки заснув* (Джангіров) або приблизний термін тривання дії чи стану (напр.: *Екстрадиція депутата Луганської міськради Романа Ландика займе **близько** місяця* (Укр. пр., 11.07.11). У наведених прикладах відприслівниковий прийменник *близько* виявляє функціональну подібність і до часток, оскільки модифікує значення приєднаних компонентів відтінком приблизності.

У зону логічних прийменників у сучасній українській мові переходять насамперед прислівники допустовості *всупереч (усупереч)* та *наперекір*, які в поєднанні з іменниками – назвами дій указують на ті дії та явища, що суперечать або перешкоджають виконанню іншої дії, напр.: ***Всупереч** вказівкам офіцера, актриса вийшла з машини і почала кричати на правоохоронця* (В. з., 22.04.13); *А вже далі була зима, коли **всупереч** всім заячим традиціям, Пінга і Понг були разом* (Лис); *Сила ж їхньої любові була така, що вони пішли **наперекір** усім заборонам і одружилися* (Укр. мол., 25.04.13). Відприслівникові прийменники допустовості можуть поєднуватися і з іменниками – назвами осіб, які безпосередньо визначають тих, хто перешкоджає реалізації дії чи стану, напр.: *Харківські лікарі **наперекір** керівникові області куплять іномарку за 250 тис.* (<http://ua.comments.ua/money/165730-harkivski-likari-naperekir.html>).

Саме на базі прислівників сформувалися вторинні логічні прийменники, що передають відношення відповідності (*згідно з, відповідно до* та ін.). Найчастіше вони сполучаються з іменниками – назвами дій або документів, що

регламентують виконання дії, напр.: **Відповідно до угоди** сторони сприятимуть розвитку партнерських відносин між організаціями видавничої справи і преси України та Китаю (В. з., 23.11.12); Єфремов: **ЦВК діє згідно з законом** (Укр. пр., 25.04.13); ...**згідно з законопроектом** судді мають оприлюднювати власні декларації про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру на офіційному веб-порталі Державної судової адміністрації (В. з., 16.01.13)

Відприслівникові прийменники зважаючи на, незважаючи на, залежно від, незалежно від забезпечують реалізацію відношень зумовленості / незумовленості. Поєднуючись з іменниками різних семантичних груп, вони утворюють аналітичні прислівники, що вказують на важливість / неважливість певних чинників ситуації, пор.: **Зважаючи на юридичну тяганину** я утримаюся від подальших коментарів (В. з., 07.02.13); У такий день зранку Книшыха виходила за ворота і, **залежно від свята**, або хрестилася, або урочисто співала «Повстаньте, гнані і голодні пролетарі усіх країн...» (Нестайко); ... вони існують самі по собі, **незалежно від людської оцінки** (Лис).

Відприслівникові прийменники передають і компаративні семантико-синтаксичні відношення. Одні з них уживають для порівняння кого- або чого-небудь (напр.: Кравчук – янгол із крильцями **порівняно з** нинішньою владою (День, 25.05.07); Іноземці платили йому мізер **порівняно з тим**, що мали б платити (В. Шкляр), інші – для проведення аналогій, установалення подібності між кількома об'єктами порівняння (напр.: Але, як сміється він **подібно до Дмитра!** (Винниченко); Європа закликає вчинити з Тимошенко **подібно до Луценка** (В.з., 09.04.13).

Функціональна сфера часток, на противагу функціональній сфері прийменників, не типова як вторинна для прислівників. У неї можуть бути транспоновані лише деякі якісно-означальні прислівники насамперед для змістового або оцінного увиразнення певного члена речення або всього речення. Це – прислівники *прямо, просто, рівно, точно, чисто* та ін., які використовують для виділення певних змістових відтінків, напр.: Робот **прямо** перед клієнтом нарізатиме свіжі овочі і солоні огірки. Тобто все буде аж надзвичайно свіжим, зазначає видання. Робот зможе покласти готовий сендвіч **прямо** до сумки покупця (В. з., 21.11.12); Нам треба ж було **рівно** на дванадцятку (Нестайко); Бовдюг дивився на заслону дощу **чисто** з господарської сторони і теж радів, що після цієї зливи добре підуть рості посіви (Тютюнник).

Основними умовами партикуляції якісно-означальних прислівників вважають ослаблення в них якісного значення та вживання їх у препозиції до опорного компонента [9, 11–12].

У позиції підсилювально-видільних часток уживають і деякі обставинні прислівники: *якраз, саме*, напр.: Час захисту його кандидатської припав **якраз** на середину горбачовської перебудови (Лис); Литвин: **Саме** тепер народ повинен сказати своє слово (Дз.т., 27.04.07).

Кілька якісно-означальних прислівників оцінного характеру (*добре, чудово, прекрасно, ясно*) та займенниковий прислівник способу дії *так* досить

узвичаєні в українському вжитку як стверджувальні частки, що передають модальність згоди, схвалення або підтвердження чого-небудь. Цю функцію вони реалізують в інтонаційно виділеній початковій позиції речення, напр.: – *Ти знаєш... Ти б привіз мені скиглика хоч одного. Захотілося, як перед смертю. А то все риба та риба... – Добре, привезу, аякже, – сказав я і відитовхнувся од берега* (Нестайко); – *Сьогодні у тебе надзвичайно темпераментна інтонація. Чудово, якраз така ти мені й потрібна* (Соколян); – *Ви будете це робити? – Так, я зроблю це!* – вигукнув Ремко, несподівано для себе (Кононенко).

Активне вживання деяких прислівників у функції часток зумовлене їхнім оцінним характером, що сприяє вираженню різних значень суб'єктивної модальності. Не випадково окремі мовознавці ХІХ ст. об'єднували прислівники і частки в один клас слів [6, 584]. Безперечно, такий підхід застарів, проте він підтверджує семантичну близькість прислівників та часток, їхню здатність до функціональної кореляції.

Функціональна транспозиція прислівник → вигук можлива насамперед для деяких якісно-означальних прислівників української літературної мови. Інтер'єктивація означає не просто вживання прислівників у не типовій для них функціональній ролі, а вихід їх на комунікативний рівень мови.

Вигуки як реченнєві одиниці є емоційними відповідниками базового судження. Саме тому вони не називають ситуацію, а виражають тільки індивідуальне ставлення мовця до неї [4, 381]. У формуванні значень вигуківих слів-речень, як відомо, важливу роль відіграє контекст та інтонація.

Основними передумовами інтер'єктивації прислівників вважають наявність у них емоційно-експресивного значення та їхню синтаксичну ізоляцію в емоційному мовленні [8, 12].

У функціональну сферу емоційних вигуків потрапляють якісно-означальні прислівники з різними оцінними значеннями. Одні з відприслівникових вигуків (*чудово! добре! прекрасно! жахливо! гидко!*) слугують для вираження емоцій мовця, схвалення або несхвалення чого-небудь, напр.: Пузир. *Зараз будемо обідать. Тільки вибачайте – у мене фрікасе нема, а по-хазяйськи: солонина до хрину, борщ, заварювана каша до сала та пиріг, може, є з яблук. Золотницький. Чудово! Аж слина котиться!* (Карпенко-Карий); – *Ну як? – спитав, ховаючи брошуру в наплічник. – Жахливо! Це все настільки нереально, що скидається просто на поганий жарт* (Ю. Винничук). Інші (*холодно! боляче! бридко!*) передають фізичні відчуття мовця, напр.: Зінька. *Мовчи! Боляче!.. Иди геть з очей!..* (Кропивницький). Ще інші (*звичайно! звісно! правильно!*) засвідчують певність, згоду мовця, напр.: – *Якщо ваша ласка, Григорію Івановичу, то почитайте мені ще трохи. – О, звісно! – зрадів він...* (Шкляр); – *Правильно! – Очистить! Звичайно! – почувлися голоси* (Нестайко). У деяких дослідженнях такі вживання якісно-означальних прислівників кваліфікують як модальні слова-речення [4, 376].

Окремі вигуківі слова-речення, що постали внаслідок синтаксичної транспозиції якісно-означальних прислівників, спонукають співрозмовника виконати якусь дію (*гірко!*) або реалізувати її певним способом: *обережно! тихо! легенько! швидко!*, напр.: – *Гірко! – Покажи, як інженери цілуються!*

(Тютюнник); *Вантажники хекали і крєтали. Тато метушився. Мати розпачливо ойкала: – Ой! **Обережно!** Ой! **Обережно!** Ой!* (Нестайко); – *Все залежить від того, хто говорить, що говорить і як говорить, – пробував відтинатися оден з членів Дивану – **Тихо!** не про Диван бесіда! нехай оповідає далі!* (Назарук); *Туся обвела нас благальним поглядом. – Думайте! Ну! Думайте! **Швидко!*** (Нестайко).

Обставинні прислівники напрямку функціонують переважно як наказово-спонукальні вигуки, що вказують на необхідність руху в певному напрямку: *уперед! назад! кругом! пріч!*, напр.: *Став на воротях, підняв ломаку: – **Назад! Назад!**.. У мій двір!.. Моє жито... Голову розвалю!* (Лепкий); – *Уперед! В атаку!* – *волав щур* (Винничук). Функцію наказово-спонукального вигука, яким закликають припинити виконання певної дії, реалізує прислівник міри й ступеня *досить*, напр.: *Виступали, голосилися. «**Досить!** Більше мені не треба. Решта – мовчіть. Нікому нічого не казати. Лише Кенігзен хай заступить мене. Бувайте!»* (Лепкий).

У позиції вигукових слів-речень уживаються і деякі обставинні прислівники часу. Наприклад, вигук *нареши!* передає радість мовця з приводу настання довгоочікуваної події, пор.: – *На! Дуже він мені треба... – Вовка витяг із кишені годинника... Мені радісно забилося серце. **Нареши!*** (Нестайко).

Окремі якісно-означальні прислівники використовують ще й у ролі етикетних вигуків, якими виражають побажання в узвичаєних комунікативних ситуаціях, напр.: – *Я йому із ярмарку доброго гостинця привіз. Нездужає, кажете? А я, може, його де стріну по дорозі! **Щасливо!*** (Вовчок).

Уживання прислівників у функції сполучників засвідчує їхній перехід з групи повнозначних частин мови до службових слів, що виявляється у втраті прислівниками номінативних властивостей та валентних зв'язків. Якщо в прийменниковій позиції прислівник разом з відмінковою формою виступає прислівним або детермінантним другорядним членом речення, то в позиції сполучника він не формує жодного компонента речення, а слугує лише для вираження семантико-синтаксичних відношень між предикативними частинами складного речення або однорідними членами простого речення.

Прислівники виконують роль тих сполучників (сполучних слів), що передають часові, просторові, порівняльні та пояснювально-виокремлювальні семантико-синтаксичні відношення. Саме семантична спільність експлікованих прислівниками та сполучниками семантико-синтаксичних відношень уможливорює кон'юнкціалізацію прислівників. Транспозиції прислівників у сполучники сприяє також їхня одноформність.

Вторинної функції сполучника (сполучного слова) набувають деякі обставинні прислівники часу, серед яких *відколи, коли, допіру, щойно, тільки, ледве* та ін. Вони втрачають типовий для прислівників часу детермінантний зв'язок з граматичною основою речення і слугують для приєднання підрядної частини до головної в складнопідрядному реченні та вираження часових семантико-синтаксичних відношень між ними, напр.: ***Відколи** гетьман до Жовкви приїхав, москалі трохи присмирніли* (Лепкий); ***Коли** Володько прийшов,*

*Матвій умотився якраз для відпочинку (Самчук); **Щойно** вона [леді Ю.] взялася за цю нежіночу справу, паливно-енергетичний комплекс, зробила перші рішучі кроки, ...одразу ж її почали викликати в прокуратуру, інкримінувати ретроспективні гріхи (Костенко); **Тільки** він сів, **тільки** почав уможовитись, ... ми вже й перекинулись (Нестайко).* Займенниковий часовий прислівник коли може виконувати також функцію сполучного слова, коли приєднує підрядну часову частину із займенниковими співвідносними словами *тоді, відтоді* та ін. у головній частині складнопідрядного речення займенниково-співвідносного типу, пор.: *Я покличу тебе тоді, коли сам почну вирішувати свою долю (Іваничук); Було це не так давно, хоч і збігло чимало років відтоді, коли в одному з таборів на березі Чорного моря зібралися діти з багатьох країн світу (Нестайко).* В аналогічній позиції вживається і займенниковий часовий прислівник *доки*, що поєднує підрядну часову частину із займенниковим словом *доти* в головній частині складнопідрядного речення займенниково-співвідносного типу, напр.: *Україно! Доки жити буду, Доти відкриватиму тебе (Симоненко); Рада не відкриється доти, **доки** не буде вирішене питання про особисте голосування – такою є позиція Кличка (В. з., 05.02.13).*

Для займенникових обставинних просторових прислівників (*де, куди, звідки, звідкіля, звідкіль* та ін.) типовою є вторинна функція сполучного слова у складнопідрядному реченні займенниково-співвідносного типу, у якій він слугує засобом поєднання підрядної просторової частини із співвідносними займенниковими словами *там, скрізь, всюди, туди, звідти* та ін., ужитими в головній частині, пор.: *... газіві плити поставили в кожній квартирі там, де хотіли господарі (Гордасевич); Біля Володимирської гірки, там, де навільйон «Морозиво», Ява спинився (Нестайко); Скрізь, де гляне око, стояли столи, а коло них лави (Самчук); Але врешті-решт, вона мусила повернутися ... туди, **куди** й належало їй повертатися (Лис); – Неси туди, **звідки** принесла... (Гуцало); [Чиновники] беруть чотиригранні капелюхи і біжать туди, **звідкіля** людський рев лунає (Лепкий).*

Займенниковий прислівник способу дії *як* широко вживаний як підрядний порівняльний сполучник, що поєднує підрядну порівняльну частину із співвідносним займенниковим словом *так* у головній частині складнопідрядного речення займенниково-співвідносного типу, напр.: *Я зробив усе так, як ти просила (Лис); Вона це говорить так, як сказала б її мати чи якась інша проста сільська жінка (Мушкетик); Я дихав так, як може дихати тільки людина, яку щойно витягли з води (Нестайко).*

Означальні прислівники *особливо, надто* та модальні прислівники *наприклад, приміром, насамперед* використовують для виділення того компонента, що пов'язаний пояснювально-виокремлювальними відношеннями з попереднім компонентом у реченні, пор.: *Він – християнин, дуже любить славу, ненавидить братів своїх, **особливо** сина рабині Володимира (Склярєнко); ...поезії Кобзаря, **надто** ж твори пізнішого періоду, становлять нову мистецьку якість (Гончар); ...намагаємося висвітлювати такі наукові питання, які можна передати візуально. На жаль, з деяких наук, **наприклад***

фізики, зробити це непросто (Дз. т., 12.04.13); До того ж робочої сили не вистачає – доводиться залучати людей з інших регіонів, **приміром** із Західної України (Укр. мол., 26.04.13). У такій позиції особливо, надто кваліфікують як акцентовано-виокремлювальні сполучники, а *наприклад*, *приміром* – як пояснювально-виокремлювальні [5, 194].

Обмежене використання прислівників у функціональній сфері сполучника дає підстави визнати її периферійною вторинною сферою, пов'язаною із нечастиномовними класами одиниць у сучасній українській літературній мові.

У вторинній функціональній сфері обставинних та означальних прислівників виокремлюється і функціональна сфера нечастиномовних класів одиниць. Означальні прислівники усіх семантичних груп (крім означальних часових) використовуються у функціональних сферах усіх нечастиномовних класів одиниць – часток (якісно-означальні прислівники), прийменників (означальні просторові прислівники), сполучників (якісно-означальні прислівники) та вигуків (якісно-означальні прислівники). Вторинна функціональна сфера обставинних прислівників на тлі означальних досить однотипна. Лише деякі прислівники місця і часу вживаються у сфері нечастиномовних класів одиниць.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виноградов В. В. Русский язык (Грамматическое учение о слове) / В. В. Виноградов. – М. : Русский язык, 1986. – 640 с.
2. Вихованець І. Р. Прийменникова система української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1980. – 286 с.
3. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1988. – 256 с.
4. Городенська К. Прислівник. Службові слова-морфеми. Слова-речення / Катерина Городенська // Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – С.298–390.
5. Городенська К. Г. Сполучники української літературної мови / К. Г.Городенська. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – 208 с.
6. Греч Н. Пространная русская грамматика / Николай Греч. – СПб : Тип. издателя, 1830. – Т. 1. – 408 с.
7. Рьжков Н. С. К вопросу о наречии как части речи / Н. С. Рьжков // Труды Самаркандського ун-та им. А. Навои. – 1973. – Вып. 248 : Исследования по русскому и славянскому языкознанию. – № 4. – С. 148–151.
8. Сидоренко Е.Н. Морфология современного русского языка (части речи и контаминанты) : в 2 ч. / Е. Н. Сидоренко. – Симферополь : Крымучпедгиз, 2003. – ч. 2. : Глагол. Наречие. Безлично-предикативные слова. Модальные слова. Служебные части речи. Междометие. – 166 с.
9. Соколова С. В. Транспозиційний потенціал прислівників у сучасній українській мові : автореф. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01. «Українська мова» / С. В. Соколова. – К., 2009. – 20 с.
10. Чапля І. К. Прислівник в українській мові / І.К.Чапля. – Х. : Харків. ун-т, 1960. – 124 с.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЇХ УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- Андріяшик – Андріяшик Р. В. Вибране / Р. В. Андріяшик. – К : Укр. письменник, 2004. – 107 с.
- Андрухович – Андрухович Ю. Дванадцять обручів / Юрій Андрухович. – К. : Критика, 2006. – 276 с.
- Винниченко – Винниченко В. К. Краса і сила : [повість та оповідання] / В.К.Винниченко. – К. : Дніпро, 1989. – 750 с.
- Винничук – Винничук Ю. Щуроград / Юрій Винничук // Сучасність. – 1992. – № 2. – С. 21–58.
- В. з. – Високий замок (тижневик), м. Львів.
- Вовчок – Вовчок Марко. Повісті, оповідання, казки / Марко Вовчок. – Донецьк : БАО, 2008. – 416 с.
- Гончар – Гончар О. Т. Вибране / О.Т.Гончар. – Х. : Прапор, 2008. – 717 с.
- Гордасевич – Гордасевич Г. Л. Твори. / Г. Л.Гордасевич. – Львів: Каменяр, 2007. – Т.2. – 326 с.
- Гуцало – Гуцало Є. П. У гаї сонце зацвіло : [оповідання, повісті] / Є. П. Гуцало. – К. : Знання, 2008. – 239 с.
- День – День (щоденна всеукраїнська газета), м. Київ.
- Джангіров – Джангіров Д. Іміджмейкер із Москви : [сатир. роман] / Дмитро Джангіров. – К. : Нора-Друк, 2006. – 267 с.
- Дз. т. – Дзеркало тижня (міжнародний громадсько-політичний тижневик), м. Київ.
- Карпа – Карпа І. І. Фройд би плакав / І. І. Карпа. – Х. : Фоліо, 2005. – 238 с.
- Карпенко-Карий – Карпенко-Карий І. К. «Сто тисяч», «Хазяїн» та інші п'єси / І.Карпенко-Карий. – Донецьк : БАО, 2007. – 382 с.
- Кобилянська – Кобилянська О. Вибрані твори / Ольга Кобилянська. – К. : ІНТЕЛЕКТ-АРТ, 2008. – 432 с.
- Кононенко – Кононенко Є. Повії теж виходять заміж [новели] / Євгенія Кононенко. – Львів : Кальварія, 2004. – 160 с.
- Кропивницький – Кропивницький М. Л. Твори. – Х. : Прапор, 2005. – 368 с.
- Костенко – Костенко Л. В. Записки українського самашедшого / Л. В. Костенко. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2010. – 416 с.
- Лепкий – Лепкий Б. С. Мазепа : [трилогія]. Мотря : [істор.повість] / Б. С. Лепкий. – Львів : Червона калина, 1991. – 389 с.
- Лис – Лис В. Острів Сильвестра / Володимир Лис. – Х. : Фоліо, 2009. – 224 с.
- Матіос – Матіос М. Чотири пори життя / Марія Матіос. – Львів : Піраміда, 2009. – 264 с.
- Мушкетик – Мушкетик Ю. М. Обвал : [повісті та оповідання] / Ю. М. Мушкетик. – К.: Рад. письменник, 1985. – 381 с.
- О. Назарук – Назарук О. Роксоляна : [істор. повість з XVI ст.] / Осип Назарук. – К. : КМ Publishing, 2009. – 320 с.
- Нестайко – Нестайко В. З. Тереадори з Васюківки [трилогія про пригоди двох друзів] / В. З. Нестайко. – К. : Веселка, 2002. – 438 с.
- Нечуй-Левицький – Нечуй-Левицький І. С. Кайдашева сім'я; Хмари : [повісті] / І.С.Нечуй-Левицький. – К. : Наук. думка, 2001. – 501 с.
- Самчук – Самчук У. Волинь : В 2 ч. [роман] / Улас Самчук. – К. : Дніпро, 1993. – Т. 1. – 573 с.; Т.2. – 334 с.
- Симоненко – Симоненко В. Лебеді материнства / В.Симоненко. – К. : Молодь, 1981. – 344 с.
- Скляренко – Скляренко С. Володимир / Семен Скляренко. – Х. : Фоліо, 2008. – 542 с.
- Соколян – Соколян М. Балада для кривої Варги : [аналітичний мюзикл] / Марина Соколян. – К. : Нора-друк, 2005. – 178 с.

- Тютюнник Гр. – Тютюнник Г. Твори : [оповідання]. В 2-х т. / Григорій Тютюнник. – К. : Молодь, 1984. – Т.1. – 328 с.; Т.2. – 328 с.
Укр. мол. – Україна молода (щоденна інформаційно-політична газета), м. Київ.
Укр. пр. – Українська правда (інтернет-газета).
Шевчук – Шевчук В. Дім на горі : [роман-балада] / Валерій Шевчук. – К. : Рад. письменник, 1983. – 486 с.
Шкляр – Шкляр В. Елементал : [роман] / Василь Шкляр. – Х. : Клуб сімейного дозвілля, 2006. – 191 с.

В статье осуществлен анализ обстоятельственных и определительных наречий в функциональной сфере нечастиречных классов единиц.

Ключевые слова: обстоятельственные и определительные наречия, вторичная функциональная сфера, нечастиречные классы единиц.

This article analyzes the adverbial modifier and attributive adverbs in functional nonword classes areas.

Keywords: adverbial modifier and attributive adverbs, secondary functional area, nonword classes areas.

УДК: 821.161.2(09) Шевченко Т.: 82'0

Мацько Л.І.

ВІЗІЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ЧЕРЕЗ СТИЛІСТИЧНУ СТРУКТУРУ КОМЕДІЇ «СОН» ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

У статті розглядається лінгвостилістична структура комедії «Сон» Тараса Шевченка в аспекті прочитання у мовному тексті поеми екзистенційних, соціальних, національно-історико-філософських смислів, що продукують динаміку й діалектику художнього мовомислення поета. Для лексико-стилістичного аналізу структури тексту «Сон» використано прийом диференціації художніх текстів за інформаційно-тематичним змістом. Опорними змістовими центрами тексту є узагальнені концепти: України, її історія, російська імперія. Лінгвоконцептосфера їх розкривається через тематичні тексти: український, російський: сибірський і петербурзький.

Ключові слова: стилістична структура, текст тема, тексти: український, російський (сибірський, петербурзький), лінгвостилістичний аналіз, лінгвоконцептосфера.

*Шевченко не поет, а голос душі українського народу,
його крик, сльоза і глибоке зітхання, стогін
і разом з тим поклик гніву цього народу.
Сербський письменник Броніслав Нушіч*

*До вас слово моє, о братія моя
українська возлюблена.
Тарас Шевченко*

Тарас Григорович Шевченко відкрив добу нового українського письменства, зберігаючи генетичний зв'язок з попередніми епохами саме тим,